

NOWE UZUPEŁNIENIE WYKAZU POLSKICH DROKÓW
NA WARMII ZA LATA 1800—1939

Treść: Wstęp. — I. Prasa polska na Warmii. — II. Rozprawy o Warmii i Mazurach. — III. Utwory literackie. — IV. Podręczniki szkolne. — V. Listy pasterskie. — VI. Dzielka ascetyczne. — VII. Splewniki. — VIII. Modlitewniki i modlitwy. — IX. Statuty i legitymacje. — X. Ulotki propagandowe. — *Zusammenfassung*.

WSTĘP

Upłynęło kilkanaście lat, gdy na łamach *Komunikatów Mazursko-Warmińskich* ukazały się wykazy polskich druków na Warmii za lata 1800—1939¹. Dwa wykazy zostały opracowane przez autora niniejszego artykułu, a jeden został sporządzony przez Dra Władysława Chojnackiego. Ten ostatni wykaz, niestety, wprowadził nieco zamęt przez pomieszanie druków mazurskich z warmińskimi.

W obydwóch moich wykazach starałem się jasno określić, co należy uważać za polskie druki warmińskie. W pierwszym wykazie z r. 1957 podałem, że za warmińsko-polskie przyjmuję druki „wydane na Warmii oraz druki, które zostały opublikowane poza Warmią, ale na jej wewnętrzne zapotrzebowanie”. Tę jakby definicję polskich druków warmińskich powtórzyłem w drugim uzupełniającym wykazie w roku następnym, gdzie pisałem: „do druków warmińskich należą wszelkie druki wydane na terenie Warmii oraz druki łoczone poza Warmią, ale z inicjatywy czynników warmińskich. Jeżeli jakiś druk nie odpowiada tym postulatam, choćby był na Warmii kolportowany i rozpowszechniany, nie może mieścić się w wykazie druków warmińskich”. Według tego samego kryterium opracowałem nowe uzupełnienie czyli trzeci wykaz druków polskich na Warmii.

W ciągu ostatnich kilkunastu lat odnalazło się jeszcze kilkadziesiąt polskich druków warmińskich, dotąd nie objętych wykazami. Znajdują się one przeważnie w bibliotekach olsztyńskich trzech głównych ośrodków naukowych, w Bibliotece Warmińskiego Seminarium Duchownego *Hosianum*, w Bibliotece Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego i w Bibliotece Muzeum Mazurskiego. Druki te zostały zestawione według grup przyjętych w poprzednich wykazach z jednym tylko suplementem, a mianowicie, dodano jeszcze nową grupę, przeznaczając ją dla ulotek propagandowych w języku polskim.

Niewątpliwie z upływem czasu mogą być jeszcze ujawnione nowe druki polskie

¹ Ks. J. Obłąk: Wykaz polskich druków na Warmii za lata 1800—1939. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1957 s. 50—61, 112—127. Tenże: Uzupełnienie do „Wykazu polskich druków na Warmii za lata 1800—1939”. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1958 s. 312—318. W. Chojnacki: Uzupełnienie do Wykazu polskich druków na Warmii ks. J. Obłąka. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1958 s. 85—96.

na Warmii, ale chyba nie należy się ich już wielu spodziewać. Wszystkie te wykazy należałoby teraz scalić w jednym jakby katalogu i na nowo przepracować. Z małymi wyjątkami wszystkie pozycje obecnego wykazu zostały opisane z autopsji, a dane bibliograficzne są podane w brzmieniu oryginalnym i w ówczesnej pisowni.

Wskutek zniszczeń wojennych, a jeszcze bardziej wskutek prześladowań polskości, zwłaszcza w okresie hitleryzmu, wiele druków polskich zaginęło na zawsze, a niektóre ocalały tylko w pojedynczych egzemplarzach, częstokroć nadwątlnych i uszkodzonych. Dlatego każdy druk polski, w jakiegokolwiek formie byłby zachowany, urasta do cennego świadectwa i do niezwykle doniosłego dokumentu historycznego życia polskiego na Warmii.

I. PRASA POLSKA NA WARMII

1. *Gazeta Kwietniowa*. Olsztyn, na 1 kwietnia 1927, s. 4, 31,1 × 23,5 cm. „Wychodzi tylko 1 kwietnia i pisze tylko to, co jest wiarogodne. Redaktor od kozy i redaktor naczelny: ten sam, co w *Gazecie Olsztyńskiej*”.

O tej ciekawej inicjatywie wydawania takiej gazety niczego więcej podać nie możemy. Zachował się tylko jeden numer z r. 1927, z którego podane zostały powyższe informacje².

2. *Zdrowie*. Dwutygodniowy Dodatek Bezpłatny. Olsztyn, drukiem i nakładem *Gazety Olsztyńskiej*, s. 4, 31,6 × 22,3 cm.

Ten dodatek znany nam jest tylko w dwóch egzemplarzach, nr 7 1933 r.³

3. *Przyjaciel Ludu Warmińskiego*. Tygodnik. [Olsztyn, drukiem *Gazety Olsztyńskiej*].

Nie zachował się ani jeden egzemplarz tego tygodnika. Wiadomość o tej gazecie czerpiemy z *Gazety Olsztyńskiej* na dzień 1 czerwca 1920 r., gdzie czytamy: „Jest to organ Związku Tow. Ludowych pod patronatem ks. Osińskiego, drukowany czcionkami *Gazety Olsztyńskiej*. Pisemko wychodzi jako tygodnik i mimo że przedstawia się dość szczupłe, może służyć za uzupełnienie lektury *Gazety Olsztyńskiej*. Na treść numeru pierwszego składa się: Nauka na uroczystość Trójcy Przenajświętszej, list Pustelnika z diecezji warmińskiej, artykuły: Oświata ludu dokona cudu. Dlaczego ma być u nas głosowanie ludności. Przy końcu umieszczony jest dział, który podaje materiały do odczytów. Za pomocą tegoż będzie mógł każdy rodak zapoznać się choć w szczupłych ramach z najważniejszymi zdarzeniami z dziejów naszego narodu. Jako pierwsza umieszczona jest krótka rozprawka pł. Jan Sobieski, która wyszła spod pióra jednego z naszych młodszych działaczy”.

4. *Polak w Niemczech*. Miesięcznik. Organ Związku Polaków w Niemczech. T. z. Berlin — Charlottenburg, Schlüterstrasse 57, s. 16, 29,5 × 20,6 cm.

W r. 1935 redakcja mieściła się we Wrocławiu, a miesięcznik był drukowany w Herne. W r. 1937 redakcja znów znajdowała się w Berlinie W 35, Postdammerstrasse 118 b, a druk dokonywał się w Herne czcionkami pisma *Naród*, dodatku

² Egzemplarz tej gazety znajduje się w Bibliotece Muzeum Mazurskiego w Olsztynie.

³ Dodatek ten posiadają Biblioteka Muzeum Mazurskiego i Biblioteka Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie.

ilustrowanego do *Przeglądu Katolickiego* dla Polaków w Westfalii i Nadrenii. Naczelnym redaktorem *Polaka w Niemczech* był Władysław Wesołowski⁴. W r. 1929 czasopismo to liczyło s. 8 i miało wymiary 31,3 × 22 cm.

5. *Młody Polak w Niemczech*. Dodatek do *Polaka w Niemczech* (dawniej *Zdrój*), s. 32, 31,4 × 23,8 cm.

Niewiele zachowało się numerów tego czasopisma, a w ogóle nie istnieje ono pod pierwotnym tytułem *Zdrój*. Zaczęło wychodzić od r. 1925.

6. *Mały Polak w Niemczech*. Dodatek do *Polaka w Niemczech*, s. 8, 23,7 × 15,7 cm.

W r. 1926 miało ono tytuł: *Mały Polak w Niemczech*. Grupa młodzieży. Dodatek dla naszych najmniejszych. Wymiary były 22 × 15,7 cm. Wychodziło od r. 1925.

II. ROZPRAWY O WARMII I MAZURACH

1. *Allensteiner Extra-Kreisblatt*: Względem składu Obwodów gminowych. Na stronie następnej: Układ obwodów gminowych w powiecie Olsztyńskim. W Olsztynie, 23 Października 1850, s. 4, 21 × 15,5 cm.

2. Katechizm Plebiscytowy dla Warmii i Powiatów Nadwiślańskich. Nakładem Warmińskiego Komitetu Plebiscytowego. W Kwidzynie, Fr. Kanter, s. 15 + 1 nlb., 22,5 × 15,3 cm.

3. Władysław Jankowski: Pielgrzymka Polaków z Niemiec do Rzymu w Roku Jubileuszowym 1933 pod protektoratem Ks. Patrona Dr. Domańskiego. Dodatek do *Gazety Olsztyńskiej*. Olsztyn, drukiem i nakładem *Gazety Olsztyńskiej* b.r., s. 30 + 2 nlb., 22,3 × 14,9 cm.

Na drugiej stronie karty tytułowej jest wizerunek papieża Piusa XI, w tekście są fotografie zabytków rzymskich, mediolańskich, florenckich i Pallanza.

4. Walka o Mazowsze Pruskie. Opracowali: Hugon Barke były redaktor *Gazety Ludowej* w Elku, Kazimierz Jaroszyk były redaktor *Mazura* w Szczytnie i *Gazety Olsztyńskiej* w Olsztynie. Odbito w drukarni „Polonia” Br. Gronau, Poznań Półwiejska 20. Klisze wykonał zakład fotochemigraficzny „Rotochrom”, Poznań, ulica Działyńskich 3.

5. Kongres Polaków w Niemczech. Wydawca Związek Polaków w Niemczech. T. z. Redaktor naczelny Edmund Osmańczyk. Berlin, druk: *Naród* w Herne 1 IV 1938 r., s. 144, 28,9 × 20,2 cm.

6. Przewodnik Kongresowy. Berlin, 6 marca 1938. Druk: *Gazeta Olsztyńska*, Olsztyn (Allenstein), s. 32, 19,7 × 12,5 cm.

III. UTWORY LITERACKIE

1. Do Boga, bo trwoga. Olsztyn, drukiem i nakładem *Gazety Olsztyńskiej* 1914, s. 4.

⁴ Czasopismo to było przeznaczone dla wszystkich Polaków w Niemczech, a więc i na Warmii. Artykuły zamieszczali w nim i działacze polscy z Warmii. Z tego względu to czasopismo może być włączone do polskich druków warmińskich. To samo odnosi się do jego dodatków, niżej wymienionych.

Wiersz napisany z okazji wybuchu pierwszej wojny światowej. Jedna ze zwrotek brzmi:

„Wojna straszliwa — armat grzmi tysiące,
Ziemia w posadach drży, krwawi się słońce,
Ludzie padają, lejąc krwi potoki,
A jęki rannych wznoszą się w obłoki”.

2. Wojna w Europie. Olsztyn, drukiem i nakładem *Gazety Olsztyńskiej* 1914 r., s. 4.

Jest to wiersz, którego pierwsza zwrotka brzmi:

„Wojna wybuchła w całej Europie,
Lecz biednej Polsce najgłębszy grób kopie,
Ale się Polska do grobu nie złoży,
Gdy nie pozwoli na to wyrok Boży”.

3. Żona z jarmarku — Powieść z życia wiejskiego. Olsztyn, drukiem i nakładem *Gazety Olsztyńskiej* 1933 r. Dodatek do *Gazety Olsztyńskiej*, s. 98, 8°.

4. Paweł Sowa: Warmja i Mazury. Utwory rodzime z ilustracjami.

IV. PODRĘCZNIKI SZKOLNE

1. Słownik Łacińsko-Grecko-Polski. Ułożony przez Franciszka Antoniego Woelke Profesora Uniwersytetu Królewsko-Alexandrowskiego w Warszawie⁵. Warszawa, w Drukarni Stereotypowej przy ulicy Królewskiej 1831, s.

2. Ornecki [Eugeniusz Buchholz]: Der echte Pole. Prawdziwy Polak. Sammlung der notwendigsten Wörter, Regeln, Gespräche und Redensarten, um in kürzester Zeit die polnische Umgangssprache gründlich zu erlernen. Mit vollständiger Angabe der Aussprache. Zweite verbesserte Auflage⁶. Allenstein Ostpr. Olsztyn 1898, Buchdruckerrei des *Allensteiner Volksblatts*, s. 82 + 2 nlb., 8°.

3. Marcin Świtalski: Polnischer Sprachführer. Kurzer Lehrgang der Umgangs- und Geschäftssprache. B.m. i r. wydania S. VIII + 132, 8°.

Podręcznik ten poza wstępnym wprowadzeniem składa się z gramatyki, tekstów polskich do tłumaczenia na język niemiecki i słownika polsko-niemieckiego. Wśród tekstów polskich jest opis Krakowa i jego zabytków oraz wiersze Adama Mickiewicza: Powrót taty i Alpuhara. Autor tego podręcznika był lektorem języka polskiego Liceum Hosianum w Braniewie.

4. Elementarz Polski. Wydał Warmiński Komitet Plebiscytowy.

Egzemplarz tego elementarza nie zachował się. Informację o nim podaje się za czasopismem *Polska Zachodnia* z dnia 28 listopada 1948 r., nr 47.

⁵ Franciszek Antoni Woelke (1788—1862) pochodził z Braniewa, jako filolog i znawca literatury był profesorem na Uniwersytecie Warszawskim.

⁶ Pierwsze wydanie tego podręcznika zostało już wymienione w wykazie z r. 1957, s. 57.

5. Lista zrud szkolnych
dla Katolickiej Szkoły Polskiej

w pow. za rok 19...../19.....
Oznaczenie zrud.

Olsztyn, drukiem i nakładem *Gazety Olsztyńskiej*, s. 20 nlb., 32,1 ×
× 21 cm.

Na okładce są drobne zmiany w tytule: Lista zrud szkolnych Katolickiej Szkoły
Polskiej w powiat Rok Klasa.....

Jest to dziennik zajęć szkolnych (zruuda) dla polskich szkół na Warmii w okresie
międzywojennym. Zachowały się tylko dwa egzemplarze tego dziennika⁷.

V. LISTY PASTERSKIE

1. Jubileusz Powszechny. Warunki pod któremi Odpustu Jubileuszowego w Biskupstwie Warmińskim dostąpić można. M. Fotschki General. Official. Ex Officialatu Episcopali w Frauenburgu dnia 7go Stycznia 1827. W Gdańsku 1827, w drukarni Wedela, s. 12, 16,8 × 9,6 cm⁸.

2. [Z okazji jubileuszu 700-lecia urodzin św. Franciszka z Asyżu — o miłości Boga i bliźniego, a na końcu przepisy postne]. Inc.: „Filip z Boskiego zmiłowania i łaski ś. Stolicy Apostolskiej Biskup Warmiński czcigodnemu duchowieństwu i wszystkim wiernym dyecezanom pozdrowienie i błogosławieństwo w Panu”. Brunsberga 1883. Drukiem i nakładem Drukarni Warmińskiej (J.A. Wichert), s. 10, 27,9 × 23 cm.

3. [Uznanie za wierność we wierze, o pogłębieniu tej wierności i o wychowaniu dzieci]. Inc.: „Pozdrowienie i Błogosławieństwo w Panu! Najmilsi Współbracia! Drodzy Chrześcijanie Katolicy!”. Pelplin 1885, drukiem E. Michałowskiego, s. 6, 27,4 × 21,5 cm.

Jest to list Episkopatu Niemieckiego, drukowany dwiema kolumnami, z lewej strony w języku niemieckim, a z prawej po polsku.

4. Idźcie do Józefa! Olsztyn, w miesiącu św. Józefa w marcu 1898 r., drukiem E. Buchholza w Olsztynie, s. 4 nlb., 21 × 14,4 cm.

Jest to odezwa do ludności katolickiej Olsztyna i powiatu olsztyńskiego: „Serdeczna prośba o jałmużnę na mający się budować kościół Najśl. Serca Jezusowego w Olsztynie”. Podpisany Józef Teschner proboszcz i dziekan olsztyński. Na pierwszej stronie znajduje się wizerunek św. Józefa i kilka aktów ku jego czci, a na stronie ostatniej wizerunek Serca Jezusowego i akty ku Jego czci.

VI. DZIEŁKA ASCETYCZNE

1. Warmjak [Ks. Walenty Barczewski]: Obrazki z życia św. Stanisława Kostki Patrona młodzieży. Olsztyn, nakładem Związku Towarzystw

⁷ Jeden egzemplarz należał do polskiej szkoły w Giławach.

⁸ Poprzednie wydania, pierwsze i drugie, zostały już wymienione w wykazach w r. 1958, s. 90 i 316.

Młodzieży w Prusach Wschodnich, drukiem *Gazety Olsztyńskiej* 1926, s. 16, 8°.

2. Objawienia Najświętszej Maryi Panny w Gietrzwałdzie. Pelplin, nakładem Księgarni J.N. Romana, trzecie wydanie, 1881.

Taki jest tytuł na okładce, a na pierwszej karcie brzmi:

Objawienia Najświętszej Maryi Panny w Gietrzwałdzie. Z źródeł autentycznych na miejscu i z różnych pism zebrali St. Roman i A. Samulowski. Wydanie trzecie, Pelplin, nakładem Księgarni J.N. Romana, s. 47 + 1 nlb., 8°.

Na ostatniej stronie mieści się widok na Gietrzwałd.

VII. SPIEWNIKI

1. Pocałowanie ran Pana Jezusowych na Wielki Piątek. Olsztyn 1914, drukiem *Gazety Olsztyńskiej*, s. 4 nlb., 8°.

2. Andrzej Samulowski: Pieśń o Najświętszej Maryi Pannie Gietrzwałdzkiej. B.r. Czcionkami St. Romana w Pelplinie. s. 4 nlb., 16°.

Pieśń ta zawiera akcenty patriotyczne, np.:

„Wyzwól nas z ciężkiej niewoli,
ukój to, co nas tak boli,
zerwij z nas kajdany, pęta —
Niepokalanie Poczęta!”.

3. Pieśń o św. Józefie. [Olsztyn, drukiem *Gazety Olsztyńskiej*].

Pieśń ta była śpiewana w kościele parafialnym w Olsztynie. Informacje o tej pieśni podaje się na podstawie częstych ogłoszeń w *Gazecie Olsztyńskiej*.

4. Feliks Nowowiejski: Hymn Warmiński „O Warmjo moja miła” (słowa Marji Paruszewskiej). Poznań b.r., nakładem Towarzystwa ku wyzwoleniu Mazur, Warmji i Ziemi Nadwiślańskich w Poznaniu św. Marcina 40. Druk: F. Pilczek, Poznań, s. 2 nlb., format pocztówkowy.

Na stronie pierwszej mieści się zamek kapitulny w Olsztynie w stylu gotyckim, a pod nim orzeł biały na tle polskiego sztandaru. Na odwrociu u dołu napis: „Hymn Warmiński”, „Rota” i „Nasz Bałtyk” hymn floty polskiej, na fortepian, chór mieszany i męski można nabyć u kompozytora w Poznaniu przy ul. Wyspiańskiego 12.

5. Feliks Nowowiejski: Rota (do słów Maryi Konopnickiej). Poznań, b.r., s. 2 nlb., format pocztówkowy.

Na pierwszej stronie jest portret autora z napisem: „Feliks Nowowiejski Kompozytor „Roty” rodak z Warmii”. Na drugiej stronie z boku napis: „Czysty dochód przeznaczają się na cele plebiscytu na Warmii”.

6. Feliks Nowowiejski: Kolęda Warmijska Nr 1. Słowa Marij Zientarówny. Na Śpiew Solo z towarzyszeniem fortepianu. Szytych i druk Zakładów Graficznych „STYL” w Krakowie, ul. Krupnicza 6, b.r., s. 6, 32,5 × 24,1 cm.

Na okładce z lewej strony u góry: „Stary Kościółek w Sząbruku na Warmji. Fotografia ze zbiorów Fr. Barcza w Olsztynie, kier. Związku Polaków na Warmji”.

7. Feliks Nowowiejski: 25 Polskich Pieśni Ludowych z Warmji na głos solowy z towarzyszeniem fortepianu. Opus 21 nr 8. Poznań, nakładem Księgarni św. Wojciecha 1935, s. 55 + 1 nlb., 2°.

W przedmowie na s. 2 czytamy: „Materiał poetycki tomu I i następnych wyjąłem ze Zbioru Pieśni Ludowych z Warmji dokonanego przez młodego Warmiaka P. Augustyna Steffena, obecnie asystenta Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. ... Materiał muzyczny czerpałem z kilku źródeł. Szereg melodii (jedenaście) nadszedł najpierw od P. Marji Ziętarówny z Olsztyna. Następnie zanotowałem wielką liczbę melodyj, jaką śpiewali mi P. Steffen oraz przez niego przyprowadzony ś.p. Jan Krueger, przeszło 70-letni chłop warmijski, który niebawem umarł. Udało się uratować skarb ludowej pieśni, który ze starszkiem niewątpliwie poszedłby do grobu. Oczywiście, że pewną część melodyj pamiętałem z lat chłopięcych, spędzonych na Warmji w Wartemborku, Butrynach, Przykopie, Patrykach, Bartęgu, Gietrzwałdzie, Gryżlinach, Dywitach, Łęgajnach, Lamkowie, Skajbotach oraz w położonej na granicy warmińsko-mazurskiej Świętolipec”.

VIII. MODLITEWNIKI I MODLITWY

1. Xiążeczka Jubileuszowa, to jest Nabożeństwo przy przepisanem odwiedzaniu Jubileuszowych Stacyi dla Biskupstwa Warmińskiego. Za pozwoleniem Zwierzchności Duchowney. Gdańsk 1827. Drukowano i do dostania u Wedla w nadworney ksiąszkow drukarni. S. 71 + 1 nlb., 14 × 8,4 cm.

Na okładce jest tytuł skrócony: Xiążeczka Jubileuszowa dla Biskupstwa Warmińskiego⁹.

2. Książeczka Jubileuszowa dla użytku wiernych na rok jubileuszowy 1875. Ułożył Kapłan dyecezyi Warmińskiej. Nakład drugi. Brunsberga, drukiem i nakładem drukarni *Gazety Warmińskiej* (J.C. Pohl.), s. 63 + 1 nlb., 8°.

3. Sposób Odprawienia Różańca świętego, jak się w Gietrzwałdzie odmawia. Czcionkami St. Romana w Pelplinie b.r., s. 4, 16°.

4. Sposób Odprawiania Różańca świętego, jak się w Gietrzwałdzie odmawia. Wydanie drugie. Czcionkami St. Romana w Pelplinie br., s. 4, 16°.

5. Cudowne Objawienie Najświętszej Panny Maryj w Gietrzwałdzie na polskiej Warmii w. sierpień roku 1877, s. 2 nlb., 50 × 36 cm.

Taki napis znajduje się pod obrazem przedstawiającym Matkę Boską w obłokach nad Gietrzwałdem, gdzie są widoczne kościół, plebania, kaplica i klon.

6. Pamiętka z Gietrzwałdu. Prośba do Matki Boskiej. Nakładem A. Samulowskiego w Gietrzwałdzie, b.m. i r., s. 2 nlb., 16°.

Na pierwszej stronie jest wizerunek kościoła w Gietrzwałdzie, a na drugiej wiersz prawdopodobnie Samulowskiego.

7. Modlitwa wiernych w groźnych czasach, Olsztyn, w drukarni *Allensteiner Volksblatt*, b.r., s. 2 nlb. 4°.

⁹ Książeczka ta była wymieniona w wykazie z r. 1958, s. 93, ale nie znana była autorowi z autopsji i dlatego nie mógł podać opisu bibliograficznego.

8. *Rituale Warmiense Parvum. Jussu et auctoritate Illustrissimi et Reverendissimi Domini Domini Andreae Thiel Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopi Warmiensis editum. Ratisbonae 1897, typis et chartis Friderici Pustet, s. 116 + 4 nlb., 8°.*

Rytuał ten zawiera teksty polskie przy sakramentach chrztu św. i małżeństwa.

9. *Pamiętka pierwszej Mszy św. odprawionej przez Ks. Rudolfa Nowowiejskiego. 1905, Lwów 15 lipca — Berlin w kość. św. Pawła 30 lipca, s. 2 nlb., 16°.*

Na pierwszej stronie wizerunek objawienia Matki Boskiej w Gietrzwałdzie. Ks. Rudolf Nowowiejski był kapłanem warmińskim.

10. *Ratuj duszę swoją za każdą cenę. Na pamiętkę Misji Świętej odprawionej w kościele w Biesowie od 18go do 25go maja 1913 r. Wrocław, czcionkami Gazety Szląskiej Ludowej w Wrocławiu, s. 4 nlb., 16°.*

11. *Podręczniki dla Bractwa Najśw. Sakramentu Ołtarza, ustanowionego w parafiach Biskupstwa Warmińskiego. Za pozwoleniem władzy Biskupiej. Brunsberga 1921. Drukiem i nakładem drukarni Gazety Warmińskiej (C. Skowronski), s. 28 + 4 nlb., 16°.*

12. *Pamiętka Misji św. odprawionej w Kościele św. Jakóba w Olsztynie w kwietniu 1925 r. przez Wiel. OO. Franciszkanów. Ratuj duszę swoją! B.m.r., s. 2 nlb., 16°.*

13. *Ratuj duszę swoją za każdą cenę. Na pamiętkę Misji Świętej, odprawionej w kościele parafialnym w Benowie od 3 do 10 marca 1923 r. przez WW. OO. Franciszkanów. Allensteiner Volksblatt — Drukarnia w Olsztynie. S. 4, 16°.*

14. *Ecce Homo. „Błogosławieni umarli, którzy w Panu umierają, albowiem uczynki ich za nimi idą”. Obj. 14, 13. Ks. Walenty Barczewski proboszcz brunswaldzki urodził się dnia 10-go lutego 1856 r., wyświęcony na kapłana 8.12.1883 r., zmarł w Brunswaldzie dn. 28.5.1928 r. B.m.r., s. 2 nlb., 16°.*

Na pierwszej stronie jest wizerunek głowy Chrystusa w cierniowej koronie, a na drugiej popiersie Ks. Barczewskiego. Pamiętka z okazji jego pogrzebu.

15. *Droga Krzyżowa tudzież Pieśni i modlitwy o męce Pańskiej oraz Gorzkie Żale. Olsztyn, Nakładem Związku Towarzystw Młodzieży w Prusach Wschodnich 1929 r. Drukiem Gazety Olsztyńskiej w Olsztynie, s. 48, 8°.*

„Słówko o „Pasji polskiej”: Lud polski, jako i cała rasa słowiańska odznacza się wielką śpiewnością, będącą jednym z najprzedniejszych darów Bożych, towarzyszących człowiekowi w jego pielgrzymce ziemskiej...

Owe precudne pieśni gwiazdkowe, owe wspaniałe, a tak serdeczne pieśni postne i zwycięskie pieśni wielkanocne — wszystko to wypływa z niewysychającego nigdy źródła miłości ku Bogu i ku ojczystym kultu-

ralnym, a przepojone jest pokorą, prostotą, gorącą dziecięcą wiarą i samorodnym, prawdziwym pięknem.

Temi szlachetnymi zaletami odznaczają się również „Gorzkie Żale” inaczej „Pasja polska”. Dlaczego polska pasja? Może niekażdemu wiadomo, że „Gorzkie Żale” są specyficznie polskiem nabożeństwem...

Lecz Niemcy poza jedyną diecezją warmijską nie wprowadzili „Gorzkich Żalów” do swoich nabożeństw i jeno nasza warmijska diecezja, która przez trzysta lat była częścią Rzeczypospolitej Polskiej przyswoiła sobie tę świetną perłę kultury polskiej”.

16. Exequiarum Ordo Dioecesis Warmiensis. Jussu et approbatione Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Maximiliani Kaller Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopi Warmiensis editus. Ratisbonae (1937), typis Friderici Pustet, s. 64, 8°.

Zawiera teksty polskich modlitw przy grzebaniu zmarłych dorosłych i dzieci.

IX. STATUTY I LEGITYMACJE

1. Ustawy Związku Polaków w Prusach Wschodnich. Olsztyn (1920), czcionkami drukarni *Gazety Olsztyńskiej*, s. 8, 8°.

2. Związek Polaków w Niemczech T.z.

Kwitariusz opłat za rok 19.....

Do Legitymacji No..... Kat. I.

Kwitariusz bez legitymacji jest nieważny. S. 4 nlb., 16°.

3. Związek Polaków w Niemczech T.z.

Kwitariusz opłat za rok 19.....

Do Legitymacji No..... Kat. III.

Kwitariusz bez legitymacji jest nieważny. S. 4 nlb., 16°.

4. Związek Polaków w Niemczech. Tow. zapisane.

No.....

Dzielnica..... Okręg.....

Oddział..... No oddz.....

Uwagi.....

Karta legitymacyjna bez kwitariusza jest nieważna. 16°.

5. Statut Związku Polaków w Niemczech. T.z.

Druk: *Naród* Herne (1934), s. 8 nlb., 16°.

6. Legitymacja uprawniająca do wstępu na Zjazd delegatów Towarzystw polskich na Warmji (Sejmik warmiński) w Olsztynie, we wtorek dnia 24-go lutego 1920 r. przed poł. o godz. 10 w sali „Schlossgarten” dla delegata — członka Rady Ludowej — p. przedstawiciela. Olsztyn, Zarząd Związku Tow. Ludowych na Warmii. 16°.

7. Ustawy Towarzystwa Młodzieży Mazurskiej. Olsztyn, 1930. Na-

kładem „Związku Towarzystw Młodzieży w Prusach Wschodnich”,
 czcionkami *Gazety Olsztyńskiej*, s. 13 + 1 nlb., 16°

8. Ustawy Polsko-Katolickiego Towarzystwa Szkolnego na Warmię
 zapisanego na sądzie w Olsztynie pod nr 41 rejestru stowarzyszeń. Ol-
 sztyń, czcionkami drukarni *Gazety Olsztyńskiej* 1922, s. 6 + 2 nlb., 8°

9. Towarzystwo ku wyzwoleniu Mazur, Warmii i Ziemi Nadwiślań-
 skich. Tow. Zap. L.dz.

Poznań, dnia 19..... Telefon 5777, 4056, 4086, św. Marcina 40,
 p. 12.

Sprawa Plebiscytowa!

Dowód Osobisty!

Pan S. 2 nlb., 8°.

10. Statut Związku Harcerstwa Polskiego w Niemczech. B.m.r. 16°.
 Inc.: „I. Nazwa, siedziba i cel Związku.

§ 1.

Związek nosi nazwę „Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech”.
 Siedzibą jego jest Opole (Śląsk Opolski). Celem Związku Harcerstwa
 Polskiego w Niemczech jest: wychowanie młodzieży polskiej w duchu
 narodowym i społecznym, w myśl ideologii i zasad harcerskich”.

11. [Legitymacja]. Drużyna harcerek

im.

w

Nr

To na okładce, a wewnątrz: fotografia — podpis właścicielki. Na drugiej stronie
 wewnętrznej:

Druchna urodzona dnia w

zamieszkała w powiat jest

członkinią Drużyny harcerek im w

Wstąpiła do ZHP w dnia druży-

nowa sekretarka drużyny B.m.r.,

okładki i 4 s. nlb., 16°.

12. Kongres Polaków w Niemczech.

Karta uczestnictwa nr Karte des Kongressmitglieds

..... jest uczestnikiem Kongresu

Polaków w Niemczech w Berlinie 6 marca 1938 r., co niniejszym

się poświadcza. Informuje Biuro Kongresowe. S. 2 nlb., 8°.

13. Chór mieszany im. Feliksa Nowowiejskiego w Olsztynie.

Karta członkowska Nr dla ulica

wstąpił(a) Czynny Nieczynny

Prezes Sekretarz

Na s. 4 mieści się regulamin, na początku, którego czytamy:

„1. Towarzystwo składa się z członków: a) czynnych, b) nieczynnych.

2. Najważniejsze obowiązki członków czynnych: a) uczęszczać regularnie i punktualnie na lekcje śpiewu, b) brać udział w wspólnych wystąpieniach chóru, c) płacić regularnie składki miesięczne, d) przyczyniać się do rozkrzewienia pieśni polskiej w czasie nabożeństw, uroczystości rodzinnych itp.

3. Obowiązkiem członków nieczynnych jest płacić składki miesięczne w podwójnej wysokości, krzewić wszędzie kult pieśni polskiej, przybyć na doroczne walne zebranie, a od czasu do czasu na lekcje śpiewu”.

14. Zaproszenie: Związek Polaków w Niemczech T.z. Dzielnica IV urzęduje w niedzielę dnia 19-go lutego 1939 r. w Olsztynie na sali hotelu „Concordia” przy ulicy Bahnhofstr. 87 Wielką Zabawę Karnawałową. Przed zabawą przedstawienie teatralne p.t. „Stary piechur i syn jego huzar”. Sztuka w 3 aktach. Śpiewy i tańce. S. 2 nlb., 8°.

15. [Papier firmowy] *Gazeta Olsztyńska*, ul. Dolno-Kościelna — Unterkirchenstrasse 12, Telefon Nr 533.

Olsztyn, dnia..... 19.....

Uwiadomienie. S. 2 nlb., 28,4 × 22,1 cm.

16. [Papier firmowy] *Gazeta Olsztyńska* Mühlenstrasse 2, Allenstein Ostpr. Telefon 531. Założona 1886. S. 2 nlb., 28,5 × 21,7 cm.

17. Statut Banku Ludowego E.G.m.u.H. Olsztyn — Allenstein. W Olsztynie 1927, Drukarnia *Gazety Olsztyńskiej*, s. 25 + 13 nlb., 8°.

Na stronie lewej jest tekst polski, a na prawej tekst niemiecki.

18. Bank Ludowy e.G.m.u.H. w Kwidzynie — Marienwerder Wpr. Olsztyn — Allenstein Ostpr. Warschauerstr. 66.

19. Książeczka wkładowa. Bank Ludowy E.G.M.U.H. Olsztyn — Allenstein Ostpr. Bahnhofstr. 87. Poznań, drukiem „Spółdzielni Wydawniczej” U.Z.S., 10 s. nlb., 8°.

U góry napis: „Oszczędnością i pracą narody się bogacą”.

20. Bank Ludowy E.G.m.u.H. Allenstein. Konto — Gegenbuch für..... Telegram-Adresse: Bank Ludowy — Telefon Nr 54. Postcheck — Konto: Königsberg i Pr. Nr 18600. S. 40 nlb., 19 × 13,5 cm.

X. ULOTKI PROPAGANDOWE

1. „W imię Boże za wiarę i mowę polską Bracia Polacy Warmiacy! Wiecie już wszyscy, że parlament niemiecki został rozwiązany, ponieważ nie chciał dać pieniędzy na wojnę przeciw murzynom. Dnia 25 stycznia roku 1907 będziemy tedy wybierali nowego posła. Kogo mamy wybierać? My Polacy-Katolicy na Warmii będziemy wybierali pana Leona Czarlińskiego z Torunia”.

Polski Komitet Wyborczy na okręg olsztyńsko-reszelski. Druk S. Buszczyńskiego w Toruniu. Nakładem Komitetu. S. 2 nlb., 32 × 22,6 cm.

2. Ks. prob. Barczewski napisał do Polskiego Komitetu Wyborczego w Olsztynie list następujący:

„Brunswald, 7.I.07.

Szanownemu Komitetowi wyborczemu na powiat olsztyńsko-reszelski odpowiadam na honorujące mię pismo z dnia 18 grudnia, iż czekałem tak długo na zgodę centrowców, spodziewając się jakiego korzystniejszego dla nas kompromisu”. S. 2 nlb., 29 × 21 cm.

3. „Rodacy! Warmiacy! Miejcie uwagę na oszukancy, którzy Wam ojczyznę i wiarę chcą odebrać! Każdy uczciwy miłuje ojczyznę i wiarę swoją”.

[Przy końcu] „Warmiacy języka polskiego nie zdradzajcie ojczyzny Waszej niemieckiej. Jeśli ją uratujecie, wtenczas tak samo uratujecie samych siebie, Waszą wolność, Wasz dobrobyt, Waszą wiarę”. Olsztyn, [1919 Ks. Mayska Jakub prob. z Krasnej Łąki].

4. „Mazurzy, chceta się stać Polakami? Tak się ja was zapyłam Dr Fryc Skowronek. Wszyscy znacie mnie. Wiecie, ktom jest. Wiecie, iż moje liczne pokrewni omal wszyscy gospodarzami i rzemieślnikami mieszkają w powiatach Szczytno, Jańsbork i Elk. Wiele z was wie, iżem przez moje księgi naszą kochaną ojczyznę mazurską w całym świecie znaną uczynił. Wielką część każdego roku przeżyję pomiędzy wami, którzy podług rodu wszyscy jesteście bracia moi”. [Olsztyn 1919 r., wyd. Masuren und Ermländerbund, druk gotycki], s. 2 nlb., 30,6 × 21,9 cm.

5. „Polski wilk w odzieniu owczem! Już same nazwisko nowego pisma Polaków *Mazurskiego Przyjaciela Ludu* pokazuje wilka polskiego, który do nas pruskich Mazurów przychodzi w odzieniu owczem”. Superintendent Hensel Jansbork (Pisz). Druk gotycki W.C. Harich G.m.b.H. Allenstein, s. 4, 29,7 × 20,9 cm.

6. „Do wszystkich mężów zaufania W.K.P.”. Olsztyn, 15 stycznia 1920, s. 2 nlb., 29,7 × 20,9 cm. [Druk S. Pieniężny — Instrukcja Warmińskiego Komitetu Plebiscytowego].

7. „Najważniejsze zasady nowej ustawy rolnej czyli tak zwanej Reformy rolnej, uchwalonej przez sejm Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie”. [Olsztyn 1920, Warmiński Komitet Plebiscytowy, druk. S. Pieniężny], s. 2 nlb., 30 × 23,2 cm.

8. „10 ważniejszych pytań do wszystkich Wschodnioprusaków, którzy by może chcieli przyjść pod państwo polskie”. [Olsztyn 1920 r., wyd. Ostdeutscher Heimatdienst lub Masuren und Ermländerbund], s. 2 nlb., 30,5 × 22,3 cm.

Na jednej stronie jest gotycki druk polski, a na drugiej ten sam tekst po niemiecku.

9. „Warmjacy i Warmjaczki! Strzeżcie się przed zdrajcami sprawy polskiej z obozu Żabki i Jabłońskiego. Jak Judasz zaprzędali się oni

Worgitzkiemu i Niemcom za marny pieniądz zdradziecki, aby w ostatniej chwili przed plebiscytem siać zamieszanie, niezgodę w obóz polski i werbować głos polski dla Niemców!". [Olsztyn 1920 r.], s. 2 nlb., 16 × 12,2 cm.

10. „Mazurzy, cheeta się stać Niemcami? Moi Kochani Bracia Rodacy! Tak się ja Was zapytuję, redaktor Hugon Barke. Wieta, ktom jest. Wieta, kiedy wydawałem *Gazetę Ludową* w Ełku. Wieta dobrze, że razem z bratem moim Karolem zawsze śmiało i otwarcie występowałem w obronie Waszej, a przeciw obłudzie, kłamstvom i machlarstvom junkrów pruskich i konserwie, którzy jak takie pijawki lub hyjeny krew ludu roboczego, ludu w roli pracującego, wypijali. Bronilem mowy naszej ukochanej polskiej, której zakazują uczyć się w szkole i modlić się w kościele". S. 2 nlb., 20,5 × 43,5 cm.

Druk literami gotyckimi.

11. „Dnia 6 listopada głosujmy wszyscy na Polenliste! Budują Pan-cerkrojcery! Bieda — nędza — rozpacz wokoło nas. Rolnik bez pieniędzy, gospodarstwa na subtraście. Renty niżone, robotnik bez pracy, w tak sztraznym położeniu znajdujemy się jako obywatele państwa niemiec-kiego". S. 2 nlb., 23,4 × 17,2 cm.

12. „W szkołach naszych macierzystą gadkę nama odbierają, w kościołach nasze polskie nabożeństwa nama wydzierają. Już niektórzy z nas boją się mówić po polsku, wstydzą się. Otóż cošta z naju zrobili wy Niemcy. Czy my na to wszystko mamy spokojnie patrzeć i gębę trzymać?". S. 2 nlb., 18,2 × 13 cm.

13. „Obywatele! Niemcy w zbojecki sposób rozganiają nasze zebra-nia, biją i mordują naszych mowców i działaczy, nie mają poszanowania dla artystów od teatru, którzy nam chcieli przedstawić polskie sztuki teatralne i po polsku ze sceny do nas przemówić". Druk: Alensteiner Verlagsanstalt, s. 2 nlb., 31 × 21,6 cm.

Druk literami gotyckimi.

14. „Łączmy się! Zgoda buduje — niezgoda rujnuje. Jedność zwycięża — oddzielność przegrywa. Dwóch zjednoczonych zwycięży dziesięciu niezłączonych, jednego po drugim. Wrogów naszych garstka zorganizowana, bije masy nasze niezorganizowane. O tyle zwyciężymy, o ile się połączymy. Ludu Warmiński nie śpij". [Odezwa Warmińskiej Rady Ludowej w Olsztynie. Druk. S. Pieniężny], s. 2 nlb., 30 × 21,5 cm.

15. „Otwórzta oczy i welujta rychtycznie. Welunek to obrachunek i rozrachunek. Zdajta rachunek z szafarstwa swego nacjonalisty, hakenkreucery i inni ogłupiciele ludu mazurskiego. My waju posłali do landtagu i do reichstagu i cošta dla naju zrobili?". [Komitet Wyborczy w Olsztynie 1927 r.], drukiem S. Pieniężnego w Olsztynie, s. 2 nlb., 28,3 × 20 cm.

16. „20 maja 1928. Jednodniówka wyborcza. Nasi Kandydaci [z lewej

strony] Arka Bożek, gospodarz i wójt z Markowic, [z prawej strony] Poseł Jan Baczewski, gospodarz z Gryżlin". S. 2 nlb., 23,3 × 17,7 cm.

17. Bank Ludowy e.G.m.u.H. w Olsztynie (Allenstein Ostpr.) Bahnhofstr. 87. Pocztove konto czekowe: Königsberg 126-00. Telefon 2971. S. 4 nlb., 24,5 × 16,4 cm.

Na pierwszej stronie u góry fotografia „Domu Polskiego”, w którym mieścił się Bank Ludowy. Na czwartej stronie wielkimi czcionkami ogłoszenie: „Czytajcie i rozpowszechniajcie Gazetę Olsztyńską, jedyny dziennik polski w Prusach Wschodnich”.

WEITERE ERGÄNZUNGEN ZUM VERZEICHNIS POLNISCHER DRUCKSCHRIFTEN IM ERMLAND FÜR DIE JAHRE 1800—1939

ZUSAMMENFASSUNG

In der Olsztynener Vierteljahrsschrift *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* erschienen in den Jahren 1957—58 Verzeichnisse polnischer Druckschriften, die in den Jahren 1800—1939 im Ermland erschienen sind. Als polnische Ermländer Drucke sind diejenigen Drucke zu betrachten, die im Ermland, sowie diejenigen, die ausserhalb des Ermlandes, aber auf Veranlassung ermländischer Faktoren erschienen sind. Diejenigen Drucke, die den genannten Kriterien nicht entsprechen, sind in jenen Verzeichnissen übergangen worden, auch wenn sie im Ermland verbreitet wurden.

In den letzten Jahren wurden noch zahlreiche polnische Ermländer Drucke gefunden, die in den genannten Verzeichnissen nicht berücksichtigt wurden. Sie wurden hier nach denselben Gruppen geordnet, die in den vorhergehenden Verzeichnissen gebildet wurden: I. Die polnische Presse im Ermland; II. Abhandlungen, die das Ermland und Masuren betreffen; III. Literarische Erzeugnisse; IV. Schulbücher; V. Hirtenbriefe; VI. Asketische Werke; VII. Gesangbücher; VIII. Gebetbücher; IX. Vereinsstatuten und Mitgliederkarten; X. Kalender. In der vorliegenden Ergänzung wurde noch eine weitere Gruppe gebildet, in der Propaganda-Flugschriften in polnischer Sprache Platz gefunden haben.

Infolge von Kriegshandlungen und in einem noch stärkeren Mass während der Nazi-Epoche, sind viele polnische Drucke unwiederbringlich verloren gegangen. Nur einige sind in Einzelexemplaren erhalten. Aus diesem Grunde trägt heute jeder polnische Druck den Charakter eines wertvollen Zeugnisses und eines historischen Dokuments polnischen Lebens im Ermland.